

O CARTE DE REFERINȚĂ PENTRU ROMANIȘTI: CHRESTOMATIE ROMÂNĂ (1891) DE MOSES GASTER*

Virgiliu Florea

Cluj-Napoca

„Între creștomatîi, cea mai importantă e a lui M. Gaster...”
Sextil Pușcariu

Publicată în vara anului 1891, *Chrestomatie română*¹, opera de căpetenie a lui M. Gaster, la concurență cu a sa *Literatura populară română* (1883), și ea celebră în epocă, și-a amânat mereu apariția, din cauza, în principal, a cinci factori:

1. Menită să cuprindă, pentru întâia oară, *toate* monumentele limbii și literaturii române, atât tipărituri, cât și manuscrise, complet neglijate, am putea zice, în toate lucrările similare de până atunci, *Chrestomatie română* s-a dovedit a fi o întreprindere temerară, aproape peste puterile unui om, dovadă că operația nici nu s-a mai repetat la o asemenea amploare, lucrarea lui Gaster continuând să fie, după mai bine de un secol de la apariție, cea mai importantă creștomatie ce a fost întocmită la noi, cum o considera, încă din 1930, Sextil Pușcariu, în a sa *Istorie a literaturii române* (p. 213). Date fiind condițiile precare în care a lucrat, dificultățile pe care a trebuit să le înfrunte, nici Gaster n-ar fi reușit s-o ducă până la capăt, „de n-ar fi fost o muncă de dragoste”, cum însuși se exprima, atât de frumos, în *Precuvântare* (p. XII).

2. *Chrestomatie română* n-a constituit niciodată, pe întreaga durată a elaborării ei, singura preocupare științifică a lui M. Gaster, nenumărate dovezi de arhivă demonstrând, în mod ineluctabil, că a fost întocmită în paralel cu celelalte contribuții notabile, din domeniul românesc, ale sale: *Literatura populară română*, deja amintită, și *Geschichte der rumänischen Literatur* (1901). Dacă însă *Literatura populară română* s-a aflat în postura fericită de a fi publicată după o muncă asiduă de numai trei ani, celelalte două scrieri ale lui Gaster, mai pretențioase și mai greu de realizat, au reclamat perioade mai îndelungate de timp: zece și, respectiv, 20 de ani,

* Primele două segmente ale acestei lucrări au fost publicate, sub titlurile *Chrestomatie română – 100* și *O carte de căpătâi pentru romaniști: Chrestomatie română de M. Gaster*, în „Steaua”, XLII (1991), nr. 12, p. 20, respectiv „Tribuna”, Serie nouă, III (1991), nr. 49, p. 5.

¹ Cf. M. Gaster, *Chrestomatie română*. Texte tipărite și manuscrise [sec. XVI-XIX], dialectale și populare. Cu o introducere, gramatică și un glosar româno-francez de..., vol. I-II, Leipzig, F. A. Brockhaus – București, Socec & Co., 1891; vol. I: CXLIX + *16 + 368 p.; vol. II: VII + 562 p.

schimbându-și, pe parcurs, atât caracterul și destinația, cât și dimensiunile. Căci „scurta schiță” (cum o numea un contemporan) asupra literaturii române avea să devină o veritabilă istorie literară, de circa 200 de pagini format mare, cu tipar mărunț, iar *Chrestomatie română* s-a transformat dintr-o carte școlară de circa 20 de coli editoriale, într-o carte masivă, în două volume, de circa 70 de coli editoriale, destinată în primul rând specialiștilor.

3. Nici împrejurările vieții sale, adesea bătută de valurile furtunii, cum obișnuia să spună, nu i-au îngăduit lui Gaster să-și încheie la timp lucrările. Numit, în toamna anului 1880, privat-docent la Universitatea din București, cu însărcinarea de a ține cursuri de literatură română și mitologie comparată, M. Gaster va fi expulzat din țară la nici cinci ani după aceea, în împrejurări controversate, a căror amintire – îi scria Șerban Cioculescu la 19 aprilie 1936 – „ne este mai penibilă nouă decât Dumneavoastră”. Stabilit temporar (cum credea la început), la Londra Gaster va rămâne pentru totdeauna acolo, din cauza încetinelii cu care avea să fie revocat decretul de expulzare, împrejurare ce avea să se repercuteze, în mod negativ, asupra operei sale românești. Nu era vorba doar de precipitata-i despărțire de prețioasa, celebra sa colecție de cărți și vechi manuscrise românești, pe care va începe să le recupereze de îndată ce-și va pierde nădejdea reîntoarcerii acasă. Era vorba, mai ales, de numirea sa în funcția de șef rabin al Angliei și posesiunilor, funcție care e adevărat că l-a pus la adăpost de grija zilei de mâine, dar l-a și sustras de la preocupările sale cărturărești, impietând întrucâtva – o spunea Th. H. Gaster, fiul marelui învățat, el însuși un cunoscut orientalist american – asupra completei sale împliniri științifice². După conferințele sale asupra literaturii slavone și bizantine și a influenței lor conjugate asupra literaturii române, pe care le-a ținut, în 1886, la Universitatea din Oxford, preocupările științifice ale lui M. Gaster vor cunoaște mutații dintre cele mai semnificative, centrul lor de greutate deplasându-se către domeniul oriental, mai potrivit cu funcția sa oficială și, oricum, de mai mare audiență printre învățații englezi.

4. Cu toate stăruințele editorului de a termina mai curând lucrarea, Gaster n-a înțeles să facă niciun rabat de la calitate, n-a acceptat să știrbească cu nimic din integritatea cărții, nici chiar atunci când F. A. Brockhaus i-a sugerat, la 2 octombrie 1889, să renunțe la încă nescrisa gramatică concisă, pe motiv că i-ar lua prea mult timp s-o elaboreze, urmând ca „acest compendiu al limbii vechi românești să fie editat ca o lucrare independentă”.

5. În sfârșit, nici din punct de vedere tehnic nu se putea conta pe publicarea rapidă a *Chrestomatiei române*, tipograful având de înfruntat dificultățile pe care le presupunea utilizarea, pe circa două-treimi din lucrare, a puțin atrăgătoarelor, pentru lumea germanică, litere chirilice. Astfel că de la încheierea, la 4 august 1882, a contractului de editare cu celebra firmă F. A. Brockhaus din Leipzig, la 2 octombrie 1882, când se începea, la Viena, „tiparul de tiraj”, și, în sfârșit, la 15 iunie 1891, când era anunțată, ca o mare biruință, apariția *Chrestomatiei române*, trecuseră aproape nouă ani.

² Cf. Theodor H. Gaster, *Moses Gaster (1856-1939)*, în Moses Gaster, *Prolegomenon la Studies and Texts in Folklore, Magic, Medieval Romance, Hebrew Apocrypha and Samaritan Archaeology*, vol. I, New York, 1971, p. XXVI.

Au existat, e adevărat, și unii factori stimulativi, care au grăbit, în anumite etape, încheierea și, respectiv, apariția acestei lucrări. Primul dintre aceștia consta în împrejurarea că Gaster se grăbea să înlăture concurența lui Petre Ispirescu și Jan Urban Jarník, cunoscutul romanist ceh, care puseseră la cale, încă din 1879, întocmirea, în colaborare, a unei creștomatîi românești pentru străini. La data când Gaster își făcea publică intenția de a întocmi și el o astfel de lucrare, creștomatîa lui Ispirescu și Jarník se afla, grație hărniciei modestului culegător tipograf, într-un stadiu destul de avansat. Speriat de concurența lui Gaster, a cărui pregătire filologică era oricum superioară, ca să nu mai vorbim de numărul mare de manuscrise pe care le avea la îndemână, Jarník recurge la sfatul și, ulterior, la arbitrajul lui Titu Maiorescu. La sugestia acestuia, Gaster acceptă, în primă instanță, să lucreze creștomatîa împreună cu Jarník, lui Ispirescu urmând a i se recompensa munca de până atunci, în caz că va pune la dispoziția celor doi autori materialul deja excerptat. Ulterior, Gaster renunță la colaborarea lui Jarník – o făcuse, mai înainte, și în cazul unei gramatici românești –, pe motiv că „nu poate să lucreze cu cineva împreună la creștomatîi sau la gramatici, fiind lucrări prea individuale”³.

Al doilea factor care a condus la încheierea, în cele din urmă, a *Chrestomatiei române* l-a reprezentat interesul pe care lucrarea l-a stârnit în rândul specialiștilor români, precum V. A. Urechia, Lazăr Șăineanu, Grigore Crețu, Iuliu I. Roșca, G. Dem. Teodorescu, G. I. Ionnescu-Gion etc. Evident, deținem, și în această privință, numeroase dovezi de ordin arhivistic. Pentru moment, ne vom referi doar la două dintre acestea, care arată că interesul pentru cartea lui Gaster depășise, încă de acum, granițele țării. Prima este cuprinsă într-o scrisoare pe care Ioan Bianu i-o adresa lui M. Gaster la 27 aprilie 1884: „Sunt mai multe zile, chiar săptămâni, mi se pare, de când am dat fratelui d-tale – elevul Vitzescu (?) – o scrisoare de la Eliott, în care îmi vorbea de *Crestomatia* d-tale. Am dat-o ca tânărul să ți-o aducă, spre a putea scrie d-ta însuși celui american.”⁴

Cunoscută era cartea – și cu aceasta treceam la cea de-a doua dovadă – și în Rusia, unde profesorul Polihron Agapie Sîrcu, român de origine, privat-docent la catedra de limba și literatura română din cadrul Facultății de Litere a Universității Imperiale din St. Petersburg, dorea să scrie o istorie a literaturii române, scop în care avea „mare necesitate” și de *Chrestomatia* lui M. Gaster, încă neapărută⁵.

În sfârșit, a mai contribuit la apariția, oarecum precipitată, a *Chrestomatiei române* apropierea jubileului de 25 de ani de la urcarea pe tron a regelui Carol I, căruia îi era dedicată lucrarea. În vederea acestui jubileu, serbat la 10/22 mai 1891, F. A. Brockhaus a pregătit două exemplare speciale, executate cu mult meșteșug,

³ Cf., pentru întreaga discuție, Virgiliu Florea, *Scriitori români în arhiva M. Gaster de la Londra*, vol. I, cap. *Petre Ispirescu*, Cluj-Napoca, Edit. Fundației pentru Studii Europene, p. 48-51.

⁴ Pentru relațiile lui M. Gaster cu Ioan Bianu, cf. *Ibidem*, cap. *Ioan Bianu*, p. 110-132. Scrisoarea citată se află la p. 120.

⁵ Pentru relațiile lui M. Gaster cu Polihron Agapie Sîrcu, v. *Ibidem*, vol. II, cap. *P. A. Sîrcu*, p. 56-80. Informația citată se află la p. 58.

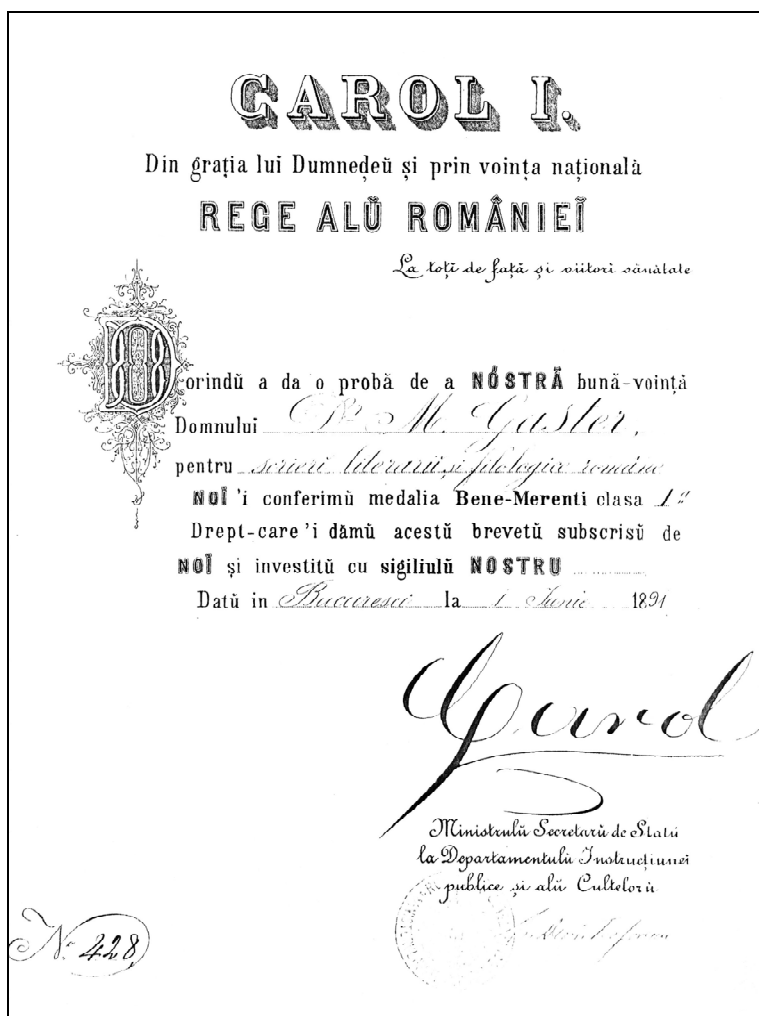
care au fost înmânate, cu acea ocazie, regelui și reginei. Curând după aceea, avea să iasă la lumină întregul tiraj, de 1500 de exemplare, al *Chrestomatiei române*.

*

Odată apărută, cartea s-a bucurat de o foarte bună primire: „Ca o recunoaștere a valorii științifice ce o are”, cum spunea Gaster, regele Carol I i-a conferit, la recomandarea lui G. Dem. Teodorescu, ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice, medalia Bene Merenti cl. I, pentru „scrieri literarii și filologice române”⁶.

⁶ Brevetul se păstrează în arhiva M. Gaster de la Londra. În privința exemplarelor din *Chrestomatie* trimise regelui și reginei, precum și a reacției oficiale a acestora, există în arhiva Gaster de la Londra numeroase informații, mai ales în scrisorile și în anexele la scrisorile pe care marele învățat le-a primit de la familia sa rămasă la București. Astfel, în anexa scrisorii sale din 26/7 iunie 1891, cavalerul A. E. Gaster, tatăl, îi trimitea lui M. Gaster o copie a scrisorilor pe care i le-au adresat regina Elisabeta și regele Carol I, cărora le ceruse, în prealabil, audiență:

„*Domnul meu*, Majestatea Sa Regina, fiind foarte ostenită, a decis a suspenda audiențele până după sărbătorile Jubileului, așadar Majestatea Sa, mulțumindu-vă foarte mult și rugându-vă a transmite fiului D-voastră mulțumirile Sale pentru interesantul său cadou, vă roagă să mi-l trimiteți mie spre a-l preda Majestății Sale. Primiți, vă rog, Domnul meu, asigurarea osebitei mele considerațiuni. (Sem.) *Zoe Bengescu*, Miercuri 8/20 mai [18]91”; „Casa M. S. Regelui, București, în 25 mai 1891: *Domnul meu*, Răspunzând la scrisoarea D-voastre de ieri, am onoare a vă înștiința că M. S. Regele a primit deja un exemplar al *Chrestomatiei române*, elaborate de fiul D-voastră, Dl. Dr. M. Gaster. Rugându-vă dar să binevoiți a-i transmite expresiunea Înaltelor mulțumiri ale Majestății Sale, vă ofer, Domnul meu, cu această ocaziune încredințarea osebitei mele considerațiuni. Șeful Casei Militare Regale, General Adjutant. Ssem.) *Barozzi*”. La primirea exemplarelor oficiale din *Chrestomatie română*, același general adjutant Constantin Barozzi îi adresa lui A. E. Gaster, la 30 mai 1891, o scrisoare pe care acesta i-o trimitea, în copie, fiului său, la 2/14 iunie 1891: „Casa M. S. Regelui, București, 30 mai 1891: *Domnul meu*, Primind și cele două exemplare ale *Chrestomatiei române* pe care mi le-ați înaintat împreună cu scrisoarea D-voastre de la 26 ale corentei, am onoare, din Înalt ordin, a vă reînnoi expresiunea mulțumirilor M. S. Regelui pentru această amabilă atențiune. Primiți vă rog, Domnul meu, încredințarea osebitei mele considerațiuni. Șeful Statului Major Regesc, General Adjutant *Barozzi*”. Iar în privința acordării medaliei Bene Merenti cl. I, ilustrativă este, între altele, o scrisoare trimisă lui M. Gaster de fratele acestuia, Max Gaster, la 11/23 iunie 1891: „Azi, primind scrisoarea d-tale din 19 cor. și cum papă nu e în București, vă scriu eu câteva rânduri. În primul rând, țin să te felicit, dragă frate Moses, [cu privire] la *Chrestomatia*, pe care, slavă D[omnu]lui, ai dus-o la așa bun sfârșit. Papă desigur ți-a trimis deja că am predat exemplarul lui Ghedem [G. Dem. Teodorescu], care s-a bucurat foarte mult și m-a rugat să-ți scriu și să-ți mulțumesc din parte-i, el fiind acum foarte ocupat, dar și-a luat adresa ta și a zis că imediat ce va avea puțin timp, îți va scrie. Apoi m-a întrebat dacă ai Bene Merenti și, cum i-am spus că ai cl. 2-a, mi-a răspuns [dintr-]odată: «Apoi trebuie să-i dăm cl. I», auzi d-ta; «o să însărcinez pe Gion [G. I. Ionescu-Gion] să îmi facă o notiță biografică, și să văd să facă decretul».» Datat 1 iunie 1891, decretul a fost publicat în „Monitorul oficial”, nr. 61 din 20 iunie/2 iulie 1891, p. 7-8. Ca dovadă a bunelor relații dintre M. Gaster și Casa Regală, reproducem, printre altele, o scrisoare pe care Leon Gaster, fratele mai mic, aflat la studii în Elveția, i-o trimitea, la 8 august 1895, lui M. Gaster: „Prin prezenta, vin a vă anunța că azi, din întâmplare, întâlnii pe M.S. Regina României într-o prăvălie de papetărie din Zürich, unde m-am recomandat și m-am pus la discuție, și, între altele, te-a lăudat pe D-ta, dragă nene Moses, spunând următoarele cuvinte: «Ce frumoase cărți a scris fratele D-tale, le-am citit cu mare plăcere»; ducându-mă la Londra, m-a rugat să-ți predau complimente din partea ei. Ceea ce îți transmit prin prezenta.” Pentru prietenia și aprecierea de care se bucura M. Gaster din partea reginei Elisabeta, cf. Virgiliu Florea, *Scriitori români în arhiva M. Gaster de la Londra*, vol. I, cap. *Carmen Sylva*, p. 97-110.

Decretul de acordare a medaliei Bene Merenti cl. I

Marii învățați ai Europei se grăbeau să-i salute apariția, după cum însuși Gaster mărturisea, într-o scrisoare din 31 iulie 1891, către Moses Schwarzfeld: „Am primit scrisori *foarte* măgulitoare de la Gröber, Ascoli și G. Paris”, ulterior – adăugăm noi – și de la romanistul danez Kristoffer Nyrop.

Dovadă a buneii primiri de care s-a bucurat stau marturie și cele nu mai puțin de 17 recenzii ce i-au fost rezervate, *Chrestomatie română* fiind cea mai recenzată dintre toate lucrările românești ale lui M. Gaster. Publicate în reviste românești, dar mai ales străine, majoritatea acestor recenzii erau extrem de favorabile, fiind

semnate, pe lângă unii autori mai puțin cunoscuți (Romulus Ionașcu⁷, Șt. V. Nanul⁸, Moses Schwarzfeld⁹, la care se adaugă un anonim, cu o lungă recenzie în revista „Amvonul”¹⁰), de personalități de talie europeană, precum; Th. Gartner¹¹, Jan Urban Jarník¹², Wilhelm Meyer-Lübke¹³, Richard Otto¹⁴, Émile Picot¹⁵, Gustav Weigand¹⁶. Din țară, li se alătură, cu aprecieri elogioase, Lazăr Șăineanu, nu însă într-o recenzie, după câte știm, ci în excelenta sa *Istorie a filologiei române*¹⁷.

Puține la număr, excepțiile – ne referim la recenziile negative semnate de Aron și Nicolae Densușianu¹⁸, de A. Philippide¹⁹, precum și la aceea, parțial negativă, din „Literarisches Zentralblatt”²⁰, de un anonim – nu fac decât să confirme, și de data aceasta, regula.

Cu aceste excepții, recenziții erau unanimi în a recunoaște marele merit al introducerii masive, pentru prima dată într-o astfel de lucrare, a vechilor manuscrise românești (circa o sută), „monumentele cele mai vechi și mai de căpetenie ale limbei și literaturii române”. Caracterul inedit al materialului se păstra întrucâtva și la

⁷ Cf. Romulus Ionașcu, *O privire scurtă asupra crestomatiilor române*, „Gazeta Transilvaniei”, LIV (1891), nr. 181 din 17/29 august, p. 1-3.

⁸ Cf. Șt. V. Nanul, *M. Gaster, Chrestomathie roumaine...*, „Revista Societății «Tinerimea Română»”, VIII (1893), nr. 2, p. 42-43.

⁹ Cf. [Moses Schwarzfeld], *Chrestomathie română*, „Egalitatea”, II (1891), nr. 21 din 30 mai, p. 167 („Cronica săptămânei”). V. și „Anuar pentru israeliți”, 15 (1892-1893), p. 187.

¹⁰ Cf. *Chrestomathia română...*, „Amvonul”, I (1891), nr. 27, p. 8; 28, p. 7-8; 29, p. 7-8; 30, p. 7-8; 31, p. 6-8. Alte recenzii românești favorabile au apărut în ziarele „L'Indépendance Roumaine”, 15 (1891), nr. 4224 din 17/19 septembrie, p. 3, și „Adevărul”: „Notițe mai lungi au fost și în «L'Indépendance Roumaine» și «Adevărul», în cari se constată marea valoare a acestei opere de o muncă uriașă” (cf. „Egalitatea”, II, 1891, nr. 39 din 4 octombrie, p. 275).

¹¹ Cf. Theodor Gartner, *M. Gaster, Chrestomathie roumaine...*, „Deutsche Literaturzeitung”, XIII (1892), nr. 22, p. 723-726.

¹² Cf. [Jan Urban Jarník], *Chrestomathie română...*, „Athenaeum” (Prag), 1892, Heft 9 und 10, p. 287-288.

¹³ Cf. Wilhelm Meyer-Lübke, *Gaster M., Chrestomathie Roumaine...*, „Anzeiger für indogermanische Sprach- und Altertumskunde”, No. 1, p. 29.

¹⁴ Cf. Richard Otto, *Gasters rumänische Chrestomathie*, „Beilage zur Allgemeinen Zeitung”, 1892, nr. 14, p. 1-4, și nr. 15, p. 4-6.

¹⁵ Cf. Émile Picot, *Chrestomathie roumaine...*, „Romania”, 21 (1892), nr. 81, p. 113-119.

¹⁶ Cf. Gustav Weigand, *Chrestomathie roumaine...*, „Zeitschrift für romanische Philologie”, XVI (1892), p. 265-268.

¹⁷ Cf. Lazăr Șăineanu, *Istoria filologiei române*. Studii critice de... C-o prefață de B. P. Hasdeu, București, 1892, p. 388.

¹⁸ Cf. Aron Densușianu, *Chrestomația Română...*, „Revista critică-literară”, I (1893), p. 160-178, respectiv Nicolae Densușianu, *Die historische u.[nd] philolog.[ische] Literatur der Rumänen im Jahre 1891*, în „Romänische Jahrbücher” (Hermannstadt), IX (1893), n. 2-3, p. 90-91, precum și *Raportul d-lui Nic. Densușianu despre literatura istorică și filologică a românilor în a. 1891*, „Gazeta Transilvaniei”, LVI (1893), nr. 19, p. 1-2, și 20, p. 1 („Foiletonul «Gazetei Transilvaniei»”).

¹⁹ Cf. A. Philippide, *Chrestomathie roumaine...*, „Literaturblatt für germanische und romanische Philologie”, XIII (1892), nr. 4, p. 128-132.

²⁰ Cf. M. Gaster, *Chrestomathie Roumaine...*, „Literarisches Zentralblatt für Deutschland”, 1892, nr. 1, p. 23.

nivelul tipăriturilor, circa 50 dintre cele peste 100 de tipărituri aflându-se la cea dintâi retipărire a lor („Amvonul”, Weigand). Iar în cazul acelor deja utilizate de „maestrul” Cipariu, în ale sale *Analecte*, Gaster alege, pe cât i-a fost cu putință, alte fragmente, doar în cinci cazuri – când n-a avut la îndemână cărțile – reproducând același material ca și predecesorul său (Ionașcu). Tot pentru prima dată se introduceau, într-o creștomatie românească, texte dialectale și populare (Ionașcu, „Lit. Zentralblatt”), sporind și ele conținutul acestei lucrări, atât de bogat, încât „poate fi pusă, cu drept, alături de cele mai bune creștomatii romanice destinate a fi și compendiu de literatură” (Otto). Caracterul cuprinzător al lucrării era minat doar de excluderea, din principiu, a tipăriturilor de după 1830 (Gartner), când începe epoca modernă, romantică, a literaturii române, textele din această perioadă fiind înlocuite cu extrase din bogata literatură populară, „oglină neștirbită – scria Gaster – a graiului viu, neinfluențată și neșchimbă, care singură ne permite a urmări dezvoltarea adevărată a limbei românești”. Li se alătură, din păcate puține la număr, textele „curat dialectale, adică scrise în graiul românilor din Macedonia și din Istria, îmbrățișând astfel întregul câmp al românismului”, cu excepția dialectului meglenoromân, necunoscut la acea dată.

Tot în legătură cu partea de texte, au mai fost remarcate selecția lor riguroasă, după un plan bine conceput („Lit. Zentralblatt”, Weigand), și caracterul sistematic al lucrării (Otto), chiar dacă nu atât de pronunțat ca în creștomatia nemțescă a lui Bartsch, care pare a-i fi servit lui Gaster de model („Lit. Zentralblatt”). Sunt semnalate și o serie de inovații ale lui Gaster, ca de exemplu reproducerea unuia și aceluiași text în mai multe versiuni, din locuri și perioade de timp diferite („Amvonul”, „Lit. Zentralblatt”, Picot, Weigand), compararea acestor versiuni permițându-i să stabilească, cu argumente filologice, înțaietatea uneia sau alteia dintre ele, ca în cazul *Tetraevanghelului* de la British Museum, care nu este decât o copie muntenească, din 1574, a *Tetraevangheliarului* lui Coresi din 1561 („Amvonul”, Ionașcu, Weigand). Manuscrisele nu reprezintă însă întotdeauna copii ale unor tipărituri, cum pare să susțină Gaster, ceea ce i s-a și reproșat (A. Densușianu), între altele pe baza *Psaltirii* lui Dosoftei, al cărei manuscris autograf se deosebește puternic de textul tipărit și nu reprezintă, după Bianu, decât o primă redactare, revizuită de poet, în vederea publicării („Lit. Zentralblatt”).

Problema capitală, abordată de toți recenzenții, a părții de texte este însă aceea a exactității transcrierilor executate de Gaster. Deși nu aveau la îndemână sursele utilizate de autor, unii dintre ei apreciau, „după un examen rapid”, că „reproducerea era în general fidelă” (Picot), demnă de toată încrederea (Meyer-Lübke), Gaster marcând, fără însă a exagera (Picot), accentele și semnele diacritice ale fiecărui text, „condiții cari lipsesc celorlalte creștomatii publicate până astăzi”.

Bune aprecieri a întrunit *Chrestomatia română*, cu excepția lui Philippide și A. Densușianu, și în privința voluminosului aparat științific cu care Gaster și-a prevăzut cartea. Introducerea, „care insistă asupra timpului de formare a celor mai vechi texte și cuprinde rezultate cu totul noi, însă bine fundamentate, în legătură cu acestea” (Meyer-Lübke), este „plină de vederi originale și fecunde”, fiind „rezultatul

unei lungi experiențe și al unei intime familiarizări cu monumentele literare ale trecutului” (Șăineanu). Deși nu se referă decât la materia din *Chrestomatie* (Meyer-Lübke, Otto), ea este „o istorie critico-literară și filologică a literaturii române” („Adevărul”, „L’Indépendance Roumaine”), „un tablou rapid de istorie literară a românilor” (Picot), „o admirabilă schițare a literaturii române” (Nanul). Ea este cu atât mai valoroasă, cu cât „istoria literaturii române nu este încă scrisă”, cu excepția unor schițe răsfirate, datorate unor învățați străini și chiar români despre vechea literatură română, la care „se adaugă acum introducerea d-lui Gaster”, traducerea ei în limba franceză, așa defectuoasă cum era (Picot, Philippide), inutilă după unii (Gartner), făcând-o „mai accesibilă lumii filologice” (Nanul). Importantă era și partea de gramatică a introducerii, al cărei merit consta „nu numai în indicarea aproape a tuturor formelor vechi și excepționale, dar și în faptul că pentru prima oară sunt puse față în față cele trei dialecte: daco-, macedo- și istriano-român” (Nanul, dar și Meyer-Lübke și, respectiv, „Lit. Zentralblatt”).

Foarte bine conceput (Meyer-Lübke), „lucrat în mod cu totul original” (Schwarzfeld), glosarul, care cuprindea „toate cuvintele și formele ce obvin în ambele volume” (Ionașcu, dar și „Lit. Zentralblatt”), se distinge, ca și schița gramaticală, „prin exactitatea cea mai minuțioasă” (Șăineanu), reprezentând „contribuția cea mai valoroasă a lucrării” („Lit. Zentralblatt”), la fel de valoroasă, poate, ca și partea de texte (Gartner). Lucrat cu multă răbdare, glosarul aduce mari servicii cercetătorilor străini (Picot); el „întrece orice laudă” prin modalitatea sistematică în care este întocmit, mai ales prin „sinoptizarea diferitelor forme ale aceluiași cuvânt, în diferite vremuri și dialecte” (Nanul), cercetătorul descoperind aici „istoria întreagă a fiecărui cuvânt de la 1550 până azi” (Ionașcu).

Apărută într-un moment când celelalte crestomații românești „nu erau îndestulătoare”, *Chrestomatie română* a umplut un gol, o lacună adânc resimțită, până atunci, de cercetătorii străini (Gartner, Otto), care n-au putut „să studieze procesul de amestecare a unor limbi”, în privința căruia „româna îi oferă [lingvistului] un teren de cercetare extraordinar de bogat”, imposibil de explorat, în străinătate, în absența unei asemenea lucrări (Meyer-Lübke). Lucrarea, a cărei apariție a constituit un „eveniment pentru toți aceia care se interesează de studii românești” (Picot), a fost considerată o „performanță uriașă” și, în același timp, o dovadă ineluctabilă a admirabilei hărnicii a autorului ei, a dârzei sale perseverențe (Weigand); în consecință, „va servi, mult timp, ca un izvor pentru cunoașterea vechei noastre literaturi” (Șăineanu) și va conduce „la întărirea cercetării lingvistice a românei” (Meyer-Lübke), făcând cele mai bune servicii cercetătorilor lingviști (Gartner), precum și tuturor celor interesați în a urmări „atât nașterea și propășirea literaturii românești, cât și mersul treptat al limbei românești” (Ionașcu). Acesta era motivul pentru care Richard Otto, autorul acelei „detaliată și de tot favorabile recenzii”, cum a fost numită (M. Schwarzfeld), nu-și putea reprimă un sentiment de mândrie cu gândul la contribuția pe care o editură germană a avut-o la apariția acestei lucrări: „Noi, germanii, putem fi mândri că librăria noastră a oferit României această operă națională.”

*

Fără îndoială, meritele *Chrestomatiei române* erau indubitabile. Nu-i însă mai puțin adevărat că și oponentii lui M. Gaster, ale căror recenzii le-am menționat deja, aveau partea lor de adevăr în câteva privințe.

Versat în probleme de literatură românească veche, Aron Densușianu îl critica pe M. Gaster pentru a fi acreditat ideea potrivit căreia tipăriturile sunt mai vechi decât manuscrisele însele, acestea nefiind altceva decât copii ulterioare ale celor dintâi: „existența de manuscrite românești înainte de Coresi o numește «închipuiri fantastice»”, scria Densușianu, cu toate că însuși Gaster recunoștea, tot în *Introducere*, că unele manuscrite sunt mai vechi decât 1550, când și-a început Coresi activitatea, sau că monumentele cele mai vechi ale limbii și literaturii române sunt cele păstrate în manuscris. Îi mai reproșa lui Gaster că ar fi susținut, cu argumente lingvistice (unele asemănări dintre dialectul dacoromân și cel macedoromân), teoria lui Sulzer și Rösler „despre imigrațiunea târzie de peste Dunăre a românilor în Dacia”, acuzându-l pe Gaster că „a străplântat cestiunea pe terenul pur lingvistic”. Nu era de acord nici cu teoria, pe care Gaster a susținut-o întreaga viață, potrivit căreia folclorul își avea originea în literatura scrisă: cântecele de stea în psalmi; bocetele în psalmi și în cazanii; descântecele necanonice în „molitva canonică”: „Va să zică e hotărât lucru – scria Densușianu – că literatura populară *nescrisă* s-a produs din câteva păcătoase de versuri vechi diecești sau cărturărești.” Alte critici se refereau la faptul că Gaster n-a acordat importanța cuvenită documentelor contemporane, pentru a se putea vedea evoluția istorică a limbii române; la unele erori de datare; la stabilirea greșită a paternității unor scrieri; la greșeli de transcriere a textelor; la ignorarea voită a publicării, de către Academia Română, a unora din cele mai vechi monumente ale limbii române, *Psaltirea scheiană* (ed. Ioan Bianu, 1889) și *Codicele voronețean* (ed. Ioan G. Sbiera, 1885) etc.

Nici istoricul Nicolae Densușianu, fratele lui Aron Densușianu, nu s-a arătat mai îngăduitor față de *Chrestomatie română* a lui M. Gaster. Nu însă într-o recenzie propriu-zisă, ci într-un raport asupra literaturii istorice și filologice a românilor pe anul 1891, apărut în publicația berlineză „Jahresberichte der Geschichtswissenschaft XIV. Jahrgang” din 1893, republicat, parțial, în „Gazeta Transilvaniei”, cum anticipam. În dezacord cu aprecierile pozitive, din străinătate, ale unor prestigioși romaniști, ca É. Picot, G. Weigand și R. Otto, autori care, în opinia tendențioasă a raportorului, „nu pot face pretensiuni la nicio competență”, iar recenziile lor erau considerate ca făcând parte dintr-„o mare reclamă de comerț”, îi reproșa lui Gaster cunoașterea limbii române „într-un mod foarte defectuos”, precum și transcrierea, „într-un mod cu totul greșit”, a unui manuscris (pe care, deși îl avea „în mână”, totuși nu-l numește). Până și *Glosarul* „arată opera unui nepriceput în materia aceasta”, scria raportorul, cu toate că el nu semnala decât trei inadvertențe în amplul material lingvistic încorporat. În consecință, concluzia lui Nicolae Densușianu nu putea fi decât la fel de drastică precum era și aceea a fratelui său, scriitorul: „Cartea lui Gaster nu trebuie să fie luată de bază pentru studiile filologice ale oamenilor învățați și aceasta este datorința referentului ca să o constate aici.”

Mai severe sunt, din punct de vedere lingvistic, criticile cu care A. Philippide a întâmpinat apariția *Chrestomatiei române*. Ca și Aron și Nicolae Densușianu, Philippide îi reproșea lui Gaster că nu cunoștea subtilitățile limbii române, greșelile din *Introducere* fiind atât de numeroase, încât a renunțat să le mai contabilizeze, căci, „de fapt, greșelile sunt regula și limba corectă excepția”, ceea ce era valabil și pentru versiunea franțuzească a *Introducerii*. Cât privește glosarul, îl considera incomplet, căci cuprindea „numai o parte a vocabulelor din text”, fără a se cunoaște criteriile de selecție a acestora. Erau invocate și o serie de inconsecvențe în scrierea numelor proprii (al lui Samuil Micu, de exemplu, era scris în patru feluri), ca și unele greșeli de datare a unor tipărituri, ca în cazul *Acatistului* lui Samuil Micu, despre care Gaster susținea, eronat, că e cea mai veche carte bisericească tipărită cu litere latine, precum și unele aprecieri exagerate, fără acoperire, cum ar fi aceea că „limba română a ajuns la o perfecțiune, neatinsă ulterior, în secolul al XVII-lea” sau aceea că legendele istorice ale lui Neculce ar fi dat subiecte pentru baladele românești etc. Îl mai combate pe Gaster, fără însă a avea dreptate, care susținea, cum se admite și astăzi, că „dialectele dacoromâne sunt numai *nuanțe* de dialecte, nu dialecte propriu-zise”, cum susținea Philippide. Greșeli supărătoare găsea acesta și în partea a doua a *Introducerii*, la secțiunea de gramatică, mai cu seamă în privința categoriilor de caz și de mod. În concluzie, Philippide își exprima părerea de rău „că trebuie să judec atât de depreciativ lucrarea unui învățat atât de activ și de prolific, care este colaborator al multor reviste științifice prestigioase”.

Numai parțial negativă era recenziile din „Literarisches Zentralblatt für Deutschland”. Aici, i se reproșau lui Gaster „neglijența cu care sunt reproduse de multe ori textele”; precaritatea trimerilor bibliografice; ignorarea unor ediții de veche literatură română apărute între timp, ca acelea, deja menționate, din *Psaltirea scheiană* și *Codicele voronețean*, dar și acelea, tipărite de Academia Română, din *Psaltirea în versuri a lui Dosoftei* (ed. Ioan Bianu, 1887) sau din *Pravila bisericească din 1640* (1884). Recenzentul scăpa din vedere că *Chrestomatie română* fusese încheiată, ca parte de text, încă de prin 1882; că din 1885, când a fost expulzat din țară, M. Gaster trăia la Londra, departe de bibliotecile țării, iar o parte din bogata sa colecție de tipărituri și vechi manuscrise românești se afla încă la București; că, în afară de cele trimise de specialiști în domeniu, Lazăr Șăineanu și Moses Schwarzfild, prieteni devotați, principalele informații literare îi erau furnizate de familia sa din București, și niciunul dintre componenții acesteia nu avea o pregătire filologică propriu-zisă.

În ciuda recenziilor vehement negative, demne de o cauză mai bună, precum și a greșelilor semnalate, puține, totuși, la număr pentru o lucrare de o asemenea anvergură și explicabile pentru stadiul de atunci al filologiei românești, pentru condițiile precare în care a fost realizată, căci autorul trăia departe de bibliotecile țării, cartea lui Gaster, încă neegalată în cultura română, rămâne, în continuare, o

carte de căpătâi pentru învățații străini. Ca dovadă, a și fost reprodusă, într-o ediție anastatică, de către Johannes Kramer, un cunoscut romanist²¹.

*

Cum era de așteptat, toate episoadele evocate mai sus își găsesc reflectarea în bogata corespondență dintre M. Gaster și firma editoare, celebra Casă de Editură F. A. Brockhaus din Leipzig. În corespondența acesteia în primul rând, căci scrisorile lui M. Gaster, păstrate în așa-numitele „coppii umede”, s-au mai deteriorat cu trecerea timpului, devenind greu de descifrat, dacă nu chiar ilizibile. În plus, marele învățat a procedat consecvent în a-și păstra o copie după fiecare scrisoare pe care o emitea abia din anul 1896, în urma așa-numitei „afaceri Ramsgate”, când a fost silit să-și dea demisia din funcția de director al Institutului teologic evreiesc din acea localitate („Lady Judith Montefiore College”), visul vieții sale, pe care reușise să-l ridice, în doar câțiva ani (1890-1896), la nivelul celor mai bune institute similare de pe continent. În orice caz, conținutul scrisorilor sale reiese, aproape fără excepție, din scrisorile pe care i le-au adresat F. A. Brockhaus, precum și alți reprezentanți ai firmei editoriale a acestuia.

Conform acestor documente de arhivă, prima abordare i-a aparținut lui M. Gaster și data din vara anului 1881, când se oferea să lucreze o creștomatie românească pentru respectiva firmă editorială.

Spre a trezi interesul acesteia, M. Gaster îl asigură pe F. A. Brockhaus că se bizuia pe ajutorul guvernului român, constând fie într-o contribuție bănească la tipărire, fie în achiziționarea de către Ministerul Învățământului a unui însemnat număr de exemplare, care urmau să servească de manual obligatoriu pentru gimnaziile sau, în cel mai rău caz, de carte pentru premii (Scrisoare a lui F. A. Brockhaus din 3 august 1881). Căci *Chrestomatie română* era destinată, cu prioritate, României, afară scontându-se doar pe interesul, atunci deloc neglijabil totuși, al romaniștilor.

Din dorința de a evita dificultăți ulterioare, F. A. Brockhaus îi cerea lui M. Gaster, la 12 august și 26 noiembrie 1881, întreg manuscrisul lucrării (se exceptau, firește, partea de gramatică și glosarul, care urmau să fie adăugate ulterior), ceea ce i-ar fi permis editorului să stabilească întinderea acesteia, precum și alte detalii de ordin tehnic: litera și formatul lucrării (Scrisoare din 29 iunie 1882), eventuala ei împărțire în două volume (*Scrisoare din 26 noiembrie 1881*), prețul de producție și tirajul (estimat de F. A. Brockhaus la 1500 de exemplare), precum și onorariul convenit autorului, 12.000 de mărci, dar numai după desfacerea a jumătate

²¹ Cf. *Chrestomatie română...* de M. Gaster, vol. I-II. Nachdruck mir einer Vorbemerkung von Johannes Kramer, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 1991, 16+CL+368 p.; VIII+562 p. Apud acad. Gheorghe Mihăilă, *Moses Gaster la Academia Română*, în „Academica”. Revistă editată de Academia Română, XVI (2006), nr. 54-55, p. 17, rubrica *Aniversări – Sesiunea Moses Gaster*, care cuprinde și alte contribuții valoroase, de ultimă oră, semnate de acad. Marius Sala (p. 10-11), de acad. Dan Grigorescu (p. 19-20), de prof. univ. Virgiliu Florea (p. 21-26), de Măriuca Stanciu (p. 27-34), de prof. univ. Dan Horia Mazilu, membru corespondent al Academiei Române (p. 35-36), și de prof. univ. Grigore Brâncuș (p. 37-41).

din numărul exemplarelor tipărite (Scrisoare a lui F. A. Brockhaus din 21 iunie 1882), ceea ce urma a se stipula și în contract.

Numărul de exemplare care îi reveneau lui Gaster era stabilit, „după uzanță”, la 12; acestora li se adăugau, tot gratuit, exemplarele pentru directorii și profesorii din școlile care introduceau lucrarea ca manual de învățământ, precum și exemplarele pentru recenzii (Scrisori ale lui F. A. Brockhaus din 26 iulie și 4 august 1882).

La cererea expresă a lui Gaster, numărul de exemplare gratuite se ridica la 26, dintre care două urmau a fi executate pe hârtie mai bună, semn că Gaster se gândea, încă de atunci, la exemplarele destinate regelui și reginei. Se mai gândea, tot pe atunci, și la cele 12 exemplare pentru Academia Română (*Scrisoare a lui F. A. Brockhaus din 4 august 1882*), dovadă că intenționa să-și prezinte lucrarea, la concursul pentru câștigarea unuia dintre premiile academice anuale.

Semnat (*manu propria*) de F. A. Brockhaus la 4 august 1882, contractul mai prevedea obligativitatea lui Gaster de a asigura, în mod gratuit, corectura lucrării, precum și aceea de a se îngriji de desfacerea corespunzătoare a acesteia în instituțiile românești de învățământ, inclusiv prin cumpărarea de către Ministerul de resort a celor o sută de exemplare, la prețul de 15 franci bucata.

Cu privire la onorariu, se stipula că, dacă cele 750 de exemplare – jumătate din tiraj – nu se vindeau timp de șase ani de la apariția lucrării, onorariul se anula automat; dimpotrivă, la scoaterea unei (unor) noi ediții, onorariul va reprezenta 2/3 din cel prevăzut pentru prima ediție, intrând în calcul, desigur, și numărul de exemplare în care se făcea reeditarea (Scrisoare a lui F. A. Brockhaus din 4 august 1882).

Cum însă firma F. A. Brockhaus nu avea în dotare litere chirilice, tiparul urma să fie executat la firma Adolf Holzhausen din Viena (Scrisoare a lui F. A. Brockhaus din 26 iulie 1882), căreia trebuiau a-i fi trimise toate corecturile și revizuirile, doar corectura cu „bun de tipar” avându-l drept destinatar pe F. A. Brockhaus (Scrisori ale acestuia din 11 și 31 august 1882).

Odată început, lucrul la Chrestomatie română a mers impecabil; firma vieneză era sfătuită să înceapă tiparul de tiraj (Scrisoare a lui F. A. Brockhaus din 2 octombrie 1882), în timp ce Gaster era invitat să porceadă „mai îndeaproape la delimitarea celor două părți [ale lucrării], pentru a se obține, pe cât posibil, două părți cu volum egal” (Scrisori din 4 iunie și 7/19 iunie 1883), chestiune deja presantă, „deoarece tipărirea a înaintat, între timp, foarte mult, iar structura cărții trebuie stabilită, necondiționat, cât mai repede posibil” (Scrisoare din 26 iunie 1883). Trebuiau luate în considerare și partea afectată gramaticii (Scrisoare din 4 iunie 1883), precum și eventualele substituiri de material ce vor surveni pe parcurs (Scrisoare din 7/19 mai 1883), dar și unele suprimări de texte, mai ales din volumul al doilea, deja prea voluminos (Scrisori din 26 ianuarie, 4 și 22 februarie 1884).

La propunerea lui Gaster, F. A. Brockhaus acceptă ca introducerea și partea explicativă să fie și în franceză (Scrisoare din 4 februarie 1884) și în română, nu însă și în germană, cum sperase editorul (Scrisoare din 22 februarie 1884), el însuși un mare învățat.

Cu toate că au intervenit unele întârzieri în realizarea lucrării (Scrisoare din 9 iulie 1884), relațiile autor–editor erau cordiale încă, mai ales că F. A. Brockhaus vizitase România, împreună cu tatăl său, dr. Eduard Brockhaus, unde fuseseră primiți foarte bine: „Șederea mea acolo a constituit, în multe privințe, un lucru foarte interesant pentru mine” – scria dr. Eduard Brockhaus, care trimitea, la întoarcerea sa acasă, „cele mai sincere salutări” lui A. E. Gaster, tatăl lui M. Gaster, precum și lui Gr. G. Tocilescu și lui Titu Maiorescu (Scrisoare din 9 iulie 1884).

În virtutea acestor bune relații, F. A. Brockhaus îl consulta pe Gaster în privința unui „cuprinzător dicționar român”, „un dicționar cu tendință mai mult științifică”, oferit, spre publicare, de H. Tiktin, „despre perspectivele ce s-ar putea deschide unei astfel de lucrări în România” (Scrisoare din 16 septembrie 1884). Se pare însă că Gaster avea unele îndoieli în ceea ce privește succesul unei asemenea lucrări și, respectiv, eventualul sprijin „din partea română”, astfel că – îi scria F. A. Brockhaus lui M. Gaster la 13 octombrie 1884 – „toată chestiunea a luat o cu totul altă turnură în urma comunicărilor D-voastră din 23 ale lunii trecute”.

Așadar, M. Gaster se mai afla, pe atunci, în țară, la București, iar colaborarea, de la distanță, cu F. A. Brockhaus decurgea normal, partea de text a lucrării fiind deja culeasă în mare, ba chiar se începuse și culegerea glosarului (aceeași scrisoare).

Parcă întrezărind dificultățile ce aveau să apară, editorul nu contenea să solicite a i se trimite întreg materialul restant (introducere și glosar), în vederea încheierii definitive, cât mai grabnice, a lucrării (Scrisori din 20 mai, 3 și 18 iulie 1885). Căci, adevărata dramă abia acum începe, atât pentru Gaster, cât și pentru editor, ea răsfrângându-se, negativ, desigur, asupra mult doritei definitivări a lucrării.

Expulzat din țară la 16 octombrie 1885, Gaster se stabilește la Londra, de unde îl anunța pe F. A. Brockhaus că va termina lucrarea „în cel mai scurt timp” (Scrisoare din 31 decembrie 1885), promisiune greu de îndeplinit în noile condiții, spre nemulțumirea editorului, care insistă mereu pentru terminarea lucrării (Scrisori din 2 și 13 martie, din 4 și 26 iunie, din 9 august 1886), acuzându-l pe Gaster, împreună cu dr. Eduard Brockhaus, că nici măcar nu răspunde la scrisori (Scrisori din 18 februarie și 9 august 1886), ceea ce contravenea, într-adevăr, obiceiului său.

În cele din urmă, Gaster cere o păsuire de trei luni, acceptată de F. A. Brockhaus, care consimte și la o altă solicitare a autorului: „completarea unei pagini și jumătate [din lucrare], 15 și 16, cu o parte din manuscrisul românesc aflat la British Museum...” (Scrisori din 8 și 13 martie 1886).

Deși autorul primește o nouă păsuire până la 15 noiembrie 1886, lucrarea stagnează din nou (Scrisori din 16 noiembrie 1886; din 23 martie, 17 iunie și 23 septembrie 1887; din 21 și 30 ianuarie, din 26 aprilie și 27 iulie 1888), spre supărarea celor doi Brockhaus, tatăl și fiul. Aceștia uitau că Gaster avea acum îndatoriri oficiale de îndeplinit, în noua sa calitate de șef rabin al Comunității de rit spaniol și portughez, ca să nu mai vorbim de cele științifice: ținerea conferințelor Ilchester la Universitatea din Oxford (1886), publicarea acestora în volum (1887), ca și numeroasele solicitări de colaborare ce îi erau adresate. (Deși incompletă,

bibliografia operei lui Gaster arată că, între 1886 și 1891, acesta mai publicase, pe lângă *Chrestomatie română*, alte 22 de lucrări.) Singura scuză pe care editorii i-o admiteau lui Gaster o constituia vizita acestuia acasă, după trei ani de absență, la București, de unde promitea că va încheia lucrarea „înainte de sfârșitul anului” (Scrisoare din 14 august 1888), termen pe care nu îl respectă nici de data aceasta, astfel că cei doi Brockhaus îl admonestează sever, amenințându-l cu întreruperea relațiilor de colaborare (Scrisoare din 21 februarie 1889). Situație în care Gaster apelează la ajutorul unuia dintre frații săi, probabil Max Gaster, student la Drept, viitor colaborator, ca avocat, al lui Take Ionescu și Constantin Dissescu, în speranța finalizării lucrării, „nu mai târziu de începutul lunii septembrie” (Scrisoare din 8 aprilie 1889). Soluția se dovedește a fi pozitivă, dătătoare de speranțe (Scrisoare din 23 mai 1889), însă numai vremelnic (Scrisoare din 17 septembrie 1889), căci fratele lui Gaster era mereu bolnav (Scrisoare din 19 decembrie 1889), fapt ce atrage noi somații din partea editorilor (Scrisoare din 30 septembrie 1889), urmate de noi promisiuni de trimitere a manuscrisului restant, „în decurs de 14 zile sau trei săptămâni” (Scrisoare din 2 octombrie 1889). Pentru respectarea noului termen, F. A. Brockhaus îi propune lui Gaster să renunțe la partea de gramatică preconizată a însoți *Chrestomatie română*, sugerându-i „ca acest compendiu al limbii vechi românești să fie editat ca o lucrare independentă” (aceeași scrisoare). Gaster nu renunță însă la miezul teoretic al lucrării, dar promite să trimită, „până cel târziu de Paști”, „manuscrisul care lipsește încă, la care se adaugă atât introducerea, o scurtă prezentare a gramaticii, cuvântul înainte, cât și titlul”, absolut necesar, acesta din urmă, „pentru a lansa la timp o preavizare a *Chrestomatiei*” (Scrisori din 17 și 27 februarie 1890).

Curând după aceea, F. A. Brockhaus anunța, la primirea ultimei tranșe din glosar, că dispunea, în sfârșit, de întreg „materialul definitiv” al *Chrestomatiei române* (Scrisoare din 2 mai 1890). Restantă mai era partea de gramatică, aflată în curs de finalizare (Scrisoare din 25 septembrie 1890), un fel de a spune, căci avea să fie trimisă numai la începutul lunii ianuarie 1891 (Scrisoare din 2 februarie 1891), poate și ca urmare a pierderii pe care Gaster o suferise între timp: moartea mamei sale (Scrisoare din 9 iunie 1890). Mai erau de făcut și unele corecturi, precum și câteva operațiuni de rutină: traducerea în germană, de către Gaster, a cuvântului introductiv, spre a servi la întocmirea înștiințărilor de apariție a cărții (Scrisori din 2 și 25 februarie 1891). Iar corecturile traducerilor în franceză urmau să vină de la Paris (Scrisoare din 13 martie 1891), căci fuseseră făcute acolo de către Constantin Mariu Șăineanu, fratele marelui filolog, el însuși cărturar, al cărui nume nu este însă pomenit, în chip curios, în corespondența F. A. Brockhaus.

Și în privința așezării în pagină a textelor bilingve (română și franceză) ale aparatului critic avea să-și impună M. Gaster propriul punct de vedere: ele nu trebuiau să se succedă unul după altul, cum propunea F. A. Brockhaus, pe motiv că textul francez ocupa mai mult spațiu decât cel românesc (Scrisoare din 19 martie 1891), ci trebuiau așezate, necondiționat, în paralel (soluție acceptată de editor la

25 martie 1891), după ce vor fi fost făcute toate îndreptările de rigoare (Scrisoare din 7 aprilie 1891).

În mod spectaculos, se petrece acum, cu totul pe neașteptate, o adevărată răsturnare de situație: cel grăbit și direct interesat de apariția *Chrestomatiei române* va fi, de acum înainte, însuși M. Gaster.

Aflând că se pregătea, în țară, jubileul guvernării regelui Carol I, căruia îi era dedicată lucrarea, Gaster, un apropiat – prin tatăl său, diplomat – al Curții Regale, va face tot ce-i va sta în putință pentru ca exemplarele special pregătite ale lucrării sale să ajungă, la momentul oportun, în augustele mâini ale suveranilor (Scrisoare a lui F. A. Brockhaus din 13 martie 1891).

Jubileul urma să aibă loc nu la 20 aprilie, cum se crezuse inițial (aceeași scrisoare), ci la 10/22 mai: „dacă această dată corespunde, ar fi posibilă, poate – îi scria lui Gaster, la 14 aprilie 1891, F. A. Brockhaus –, terminarea câtorva exemplare cu dedicație, în cazul în care corecturile ar decurge fără niciun fel de piedici.”

Desigur, aceste exemplare trebuiau să fie pe măsura înaltei lor destinații: „Mă voi îngriji ca legătura pentru cele două volume să fie executată cu gust, în consonanță cu destinația lor (piele de vițel, muchie aurită a foilor, pe cât posibil, cu stema românească pe copertă)” – îi scria editorul la 23 aprilie 1891.

Se dădeau relații și asupra exemplarelor gratuite (în număr de 26, dintre care 12 urmau să fie depuse, pentru premiu, la Academia Română) și a celor pentru recenzii, scop în care Gaster trimisese deja adresele destinatarilor. Era menționată și firma bucureșteană Socec & Co., neprecizată de Gaster, pe care însă F. A. Brockhaus o credea, pe bună dreptate, indicată a asigura desfacerea cărții în București (aceeași scrisoare).

La ordinea zilei erau însă exemplarele cu dedicație pentru rege și regină; ele urmau să fie înmânate prin A. E. Gaster, tatăl marelui învățat (Scrisori din 23 aprilie și 4 mai 1891), care, aflându-se în serviciul diplomatic al Olandei la București, avea asigurat accesul la Curtea Regală. I-au și fost expediate, în scopul menționat, la 16 mai 1891 (Scrisoare din 16 mai 1891).

Dată fiind „poziția favorabilă a guvernului și a regelui față de importanța națională a *Chrestomatiei române*”, F. A. Brockhaus se gândea chiar la posibilitatea ca „guvernul să cumpere întregul tiraj” al lucrării și îi cerea lui Gaster opinia în acest sens (Scrisoare din 4 mai 1891). Cum însă Gaster nu părea să fie de aceeași părere, datorită condiției sale de expulzat, dar și datorită înaltei sale poziții din Anglia, care nu-i permitea să se umilească, F. A. Brockhaus se mulțumea să-l anunțe de „fericita situație” că „s-a perfectat o înțelegere cu domniul Socec et Co., prin care aceștia preiau debitul *Chrestomatiei Dv. pentru România*” și spera ca respectiva înțelegere „să se soldeze cu succese apreciable” (Scrisoare din 23 mai 1891). În această perspectivă, Socec intenționa să editeze și un prospect românesc, pornindu-se de la versiunea în nemțește a acestuia, cu „câteva reduceri în text”, care cădeau tot în seama lui Gaster (aceeași scrisoare), autor al versiunii germane a prospectului.

După atâtea tergiversări și preparative anevoioase, „ediția generală din *Chrestomatie română*” era în sfârșit gata. Astfel că F. A. Brockhaus trimitea la

București atât cele o sută de exemplare angajate de Minister, cât și exemplarele preluate de Socec, precum și câteva exemplare gratuite (5) și de recenzii (4, al cincilea, destinat lui H. Tiktin, urmând a fi trimis după un „aviz ferm” din partea lui Gaster). Sarcina de a le împărți revenea tot lui A. E. Gaster, ca și pentru exemplarele dedicate Casei Regale. Exemplare mai aparte, „legate pe jumătate în piele”, mai trebuiau trimise și pentru G. Dem. Teodorescu, ministrul Cultelor, și pentru G. Ionescu-Gion, secretarul general. Cât privește cele 12 exemplare pentru Academia Română, ele rămâneau în custodia lui Socec, până la primirea unui semnal din partea lui Gaster (Scrisoare din 15 iunie 1891).

Totul părea să fi intrat în normal, când amândoi, autor și editor, primesc o nouă și neașteptată lovitură: trimise, printr-o firmă specializată, la București, cele o sută de exemplare ce-i fuseseră destinate sunt refuzate de Ministerul Învățământului, semn că „cercurile oficiale n-au acordat *Chrestomatiei*, din păcate, interesul cuvenit, cum era de așteptat, mai ales după mulțumirea din partea regelui” (Scrisoare a lui F. A. Brockhaus din 15 august 1891).

Motivele refuzului, „care, pentru occidentali, par neîntemeiate” (Scrisoare din 2 septembrie 1891), sunt cuprinse în scrisoarea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice din 14 august 1891, ca răspuns, probabil, la scrisoarea lui F. A. Brockhaus, din 15 august 1891, către G. Dem. Teodorescu: Ministerul se angajase să cumpere cele o sută de exemplare în 1882, când i se făcuse oferta și când „erau fonduri pentru achitare”, nu însă și acum, după nouă ani de zile, timp în care Gaster n-a mai revenit cu oferta, pentru ca Ministerul să prevadă din nou, în bugetul său, fondurile necesare pentru achiziționarea cărții.

La scrisorile lui F. A. Brockhaus, în care îl ruga să facă demersurile necesare pentru ca Ministerul să preia, totuși, cele o sută de exemplare (Scrisori din 15 și 25 august; din 2, 9 și 10 septembrie; din 17 noiembrie 1891), Gaster intervine și el pe lângă Minister (Scrisoare din 10 septembrie 1891), iar Brockhaus era dispus chiar să aștepte până în anul următor, pentru care puteau fi prevăzuți, la buget, banii necesari (Scrisori din 19 septembrie și 16 decembrie 1891).

Deși era pomenit și numele lui Titu Maiorescu, „în ideea unei mijlociri” (Scrisoare din 16 decembrie 1891), salvarea vine de la Take Ionescu, noul ministru al Cultelor și prieten de tinerețe al lui M. Gaster²², care preia cele o sută de exemplare pentru Ministerul său, la prețul inițial de 15 franci/exemplar, și nu de 18 mărci, cum sugerase F. A. Brockhaus, ca urmare a cheltuielilor suplimentare, intervenite, pe parcurs, în publicarea cărții (Scrisoare din 30 decembrie 1891).

Nici primirea cărții n-avea să cunoască o traiectorie prea fericită, deși începuse sub auspicii promițătoare. Căci, beneficiind de aprecierea regelui (Scrisori ale lui F. A. Brockhaus din 16 iunie și 15 august 1891), *Chrestomatie română* a fost întâmpinată, inițial, „cu o atenție prietenească, cu toate că apariția ei a avut loc într-un sezon mort”; se spera însă ca, „după încheierea vacanței, desfăcerea ei pe piață se fie

²² Pentru excelențele relații de colaborare dintre M. Gaster și Take Ionescu, v. volumul nostru *Scritori români în arhiva M. Gaster de la Londra*, I, cap. *Take Ionescu*, p. 133-166.

mai alertă”, mai ales dacă Gaster va face eforturi – îi scria F. A. Brockhaus – pentru introducerea cărții în universități (Scrisoare din 19 septembrie 1891) și gimnazii (Scrisoare din 15 februarie 1893) sau pentru a fi cumpărată de Academia Română (Scrisoare din 20 noiembrie 1893). Din păcate, niciunul din aceste demersuri nu s-a realizat decât cel mult sporadic. În plus, Academia Română a respins-o și de la premiul de 12.000 lei pentru care concurase (aceeași scrisoare)²³.

Nici vânzarea cărții nu decurge conform așteptărilor, probabil ca urmare a prețului ridicat, dar mai ales a literelor chirilice, preferate de Gaster, cu care fuseseră tipărite textele (Scrisoare a lui F. A. Brockhaus din 7 ianuarie 1892). Astfel că, în primul an de desfășurare, s-au vândut numai 281 de exemplare (inclusiv cele preluate de Minister), din care 95 în țară, iar 86 în Germania (aceeași scrisoare).

Spre regretul lui F. A. Brockhaus, care-și estima pierderea la 6000 de mărci, vânzarea cărții în România, principala ei destinație, „în loc să prezinte un crescendo, s-a redus curând la zero”, după cum îl informa partenerul Socec: „Totodată, Vă atenționăm că vânzarea *Crestomației* lui Gaster scade într-un mod disperat de la un an la altul, abia dacă am putut plasa câteva exemplare” (Scrisoare din 11 ianuarie 1894).

Întrucât exemplarele vândute până în 1899 erau doar în număr de 444, iar contractul stipula plata onorariului către autor numai în cazul desfășurării, în primii șase ani de la apariție, a 750 de exemplare, Gaster pierde orice recompensă bănească, iar exemplarele nevândute intrau, automat, în posesia „neîngrădită” a editorului, care se plângea, și așa, de o pierdere considerabilă (Scrisoare din 28 iulie 1899), mai ales că și stocarea restului de tiraj presupunea tot felul de cheltuieli (Scrisoare din 15 august 1899)²⁴.

Pe plan științific însă, *Chrestomatie română* s-a bucurat de un succes răsunător, mai ales în lumea romaniștilor străini, dar și – cu mici excepții – a specialiștilor

²³ Cf. și vol. *M. Gaster în corespondență*. Ediție îngrijită, prefață, note și indice de Virgiliu Florea, București, Editura Minerva, 1985, p. 116-117. Pentru mai multe detalii, v. *Comisiunea premiilor anuale pe 1893. Marele premiu Năsturel Herescu și Premiul Eliade Rădulescu. Proces-verbal No. 3. Ședința de la 8 martie 1893. Președința d-lui General Șt. Fălcoianu*, în „Analele Academiei Române”. Seria II. Tomul XV. 1892-1893. Partea administrativă și dezbaterile, București, Lito-tipografia Carol Göbl, 1893, p. 239; *Raport general asupra lucrărilor Comisiunii pentru Marele Premiu Năsturel Herescu și Premiul Eliade Rădulescu, de dl. N. Quintescu*, în *Ibidem*, p. 253; *Raport către Comisiunea premiilor anuale, de N. Ionescu, ibidem*, p. 339.

²⁴ Până la urmă, *Chrestomatie română* a ajuns să fie, totuși, o carte rară, după cum îi scria Gaster, la 19 februarie 1924, lui Samuel Ghinsberg, originar din România, stabilit în California, care o solicitase: „Cât privește *Chrestomathia* mea, cred că există câteva exemplare în mâna librarului din Leipzig. Eu am cumpărat de la el șase exemplare, pe care le-am dăruit copiilor mei. Precum știți, cartea s-a epuizat și devine excesiv de rară. În orice caz, mi-a vândut un exemplar (ambele volume) cu £1. Dacă sunteți dornic s-o aveți, voi încerca s-o obțin, pentru dumneavoastră, de la Leipzig, la acel preț (5\$) și vă voi trimite-o.” Ceea ce a și făcut la 17 aprilie 1924, când i-a trimis exemplarul promis, cu precizarea: „Până acum n-am reușit să-l primesc din Germania și, de aceea, vă trimit propriul meu exemplar, pe care l-am cumpărat cu ceva timp în urmă, întrucât îmi rămăsese numai unul și am dorit să am încă unul în casă.” (Virgiliu Florea, *Scriitori români în arhiva M. Gaster de la Londra*, vol. II, cap. *Samuel Ghinsberg și Leon Feraru*, p. 133-170).

români. Astfel, corespondența lui F. A. Brockhaus către M. Gaster consemnează recenziile favorabile din „Anzeiger f.[ür] indogerm.[anische] Sprach- u.[nd] Alterthumskunde”: Meyer-Lübke (Scrisoare din 16 decembrie 1891); „Amvonul” (București): nesemnată (Scrisoare din 30 decembrie 1891); „Münchener Allg.[emeine] Z[ei]t[un]g” (aceeași scrisoare); „Athenaeum” (Praga): Jan Urban Jarník (Scrisoare din 7 ianuarie 1892); „Beilage zur Allgemeinen Zeitung” (München): Richard Otto (Scrisoare din 12 februarie 1892); „Liter.[arisches] Zentralblatt”: anonim (Scrisoare din 28 mai 1892); „Zeitschrift für romanische Philologie”: Gustav Weigand (aceeași scrisoare); „Romania”: É. Picot (aceeași scrisoare), precum și „Deutsche Literaturzeitung”: Th. Gartner (Scrisoare din 11 iunie 1892). Tot laudativ a fost recenzată *Chrestomatie română* și în „Gazeta Transilvaniei”: Romulus Ionașcu; în „Revista Societății «Tinerimea Română””: Șt. V. Nanul; în ziarele „Adevărul” și „L’Indépendance Roumaine”, fără însă ca aceste recenzii să fie menționate în scrisorile lui F. A. Brockhaus către M. Gaster.

O notă discordantă făceau, în acest concert de laude și aprecieri, deja semnalate, recenziile din „Literaturblatt für germanische und romanische Philologie” (Leipzig) și „Romänische Jahrbücher” (Sibiu), respectiv „Gazeta Transilvaniei”.

Prima apartinență a lui Alexandru Philippide, care – așa cum îi scria F. A. Brockhaus lui M. Gaster – „cuprinde atacuri foarte numeroase și ascutite la adresa cărții dvs. și chiar la persoana dvs.”. În consecință, îi sugera „a trimite o anticritică la «Literaturblatt»” (Scrisoare din 12 mai 1892). La primirea acesteia, F. A. Brockhaus îi reproșa lui Gaster că ea „cuprinde atacuri prea multe și prea puternice la adresa recenzentului, fapt ce ar putea diminua perspectiva publicării ei în «Literaturblatt»”. Nu-i recomanda nici publicarea anticriticii în broșură separată, căci aceasta ar putea avea mai mulți cititori și ar netezi „calea suspiciunilor lui Phillipide”: „Consider, prin urmare – își încheia Brockhaus pledoaria –, că cel mai bun lucru este ca replica dvs. să fie eliberată de orice atac asupra persoanei recenzentului și să se rezume strict la o dezmințire la obiect. O asemenea replică va avea efectul cel mai puternic” (Scrisoare din 28 mai 1892).

Cea de a doua recenzie nefavorabilă, de fapt un raport, apartinea lui Nicolae Densușianu și a fost publicată în „Romänische Jahrbücher” din Sibiu, iar în versiune românească, în „Gazeta Transilvaniei”, ambele din 1893. Și de data aceasta, F. A. Brockhaus îi recomanda lui Gaster să răspundă, fie în „Jahrbücher”, fie în altă publicație de aproximativ aceeași audiență, căci altfel recenzia „poate produce o impresie greșită despre lucrarea dvs.” (Scrisoare din 25 mai 1893). Din păcate, nu cunoaștem niciuna din aceste anticritici ale lui M. Gaster (prima, păstrată în copie la Londra, este aproape complet ilizibilă) și nici n-am putut afla dacă au fost publicate sau nu, voluminoasa sa arhivă de la Londra neoferind, pe cât se pare, vreun indiciu în acest sens.

Deși au fost dominate, pe alocuri, de sentimente de animozitate și de regret „asupra nerealizării speranțelor legate de această lucrare” (Scrisoare a lui F. A. Brockhaus din 28 iulie 1899), a celor spirituale măcar, dacă nu și ale celor materiale:

„În situația dată, folosul material trebuie trecut pe planul al doilea” (Scrisoare a aceluiași din 11 ianuarie 1894), relațiile dintre M. Gaster și F. A. Brockhaus, el însuși cărturar, cum mai spuneam, au rămas bune peste timp. Astfel că, în 1905, cu ocazia jubileului de o sută de ani al firmei, ocazie cu care aceasta dorea să publice „un catalog editorial detaliat”, cu titluri de opere și cu scurte biografii ale autorilor publicați, F. A. Brockhaus îi solicita și lui M. Gaster completarea unui chestionar (Scrisoare din 8 martie 1905), pentru care, primindu-l, îi exprima „cea mai profundă grațitudine” (Scrisoare din 29 aprilie 1905).

A Reference Book for Romanists: Moses Gaster’s “Romanian Chrestomathy” (1891)

Abstract

Moses Gaster’s main work, *Chrestomatie română*, published in the summer of 1891 was postponed by a series of factors: difficult working conditions, the impressive volume of documents, Gaster’s other preoccupations, the banishment from Romania, and the impediments recorded by the publishing house in Wien, F. A. Brockhaus. Gaster’s major work, in which he invested ten years of his life, the Romanian chrestomathy and the glossary covering the period from the dawn of Romanian literature down to 1830, appeared just in time for the twenty-fifth jubilee of King Carol I since ascending to the throne. The book was very well received and the king presented him the award *Bene Merenti*, first class for “romanian literary and philological writings”. The paper deals with the difficulties Moses Gaster had to cope with in order to finish his chrestomathy. Although the work enjoyed mostly favourable reviews, there was some destructive criticism from a couple of romanian scholars. Nevertheless, *The Romanian chrestomathy*, helped covering the lacunae felt by foreign researchers in the field of romanian historical linguistics. The scientific success of the book within the foreign romanists of the time is revealed by the rich correspondence between F. A. Brockhaus and Moses Gaster.

Key words: Romania, Moses Gaster, chrestomathy, literature, criticism.